
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

Николай ДИМИТРОВ

КАК “МЪРЗЕЛЪТ” РАЖДА ПОЕЗИЯ (Към поетиката на книгата “Сън за щастие” от Пенчо Славейков)

1906 erscheint P. Slaveikovs Gedichtsband “Ein Traum vom Glück”, der eine neue künstlerische Verwandlung des Poeten darstellt. Er umfasst 101 Miniaturen, von denen jede für sich selbständig, doch vor allem als Teil einer einheitlichen existentiellen und künstlerischen Konzeption aufzufassen ist. Die Miniatur “Wie wird wohl der morgige Tag sein?” könnte mit all ihrer künstlerischen Zwiespältigkeit auch als “innerer” Metatext gelesen werden, der einen Teil der Lesecoden der ganzen Sammlung offenbart. Als versetzte das Gedicht den Leser ins schöpferische Labor des lyrischen Subjekts, um ihm eine der interpretatorischen Perspektiven aufzudecken. Der Artikel behandelt die Geschichte des Gedichts, insbesondere die Art und Weise seines Auffassens, um nicht nur das Durchsetzen einer neuen Poetik des bulgarischen Modernismus Anfang des 20. Jhs., sondern auch das Bedürfnis nach einem adäquaten Einbau des kritischen Diskurses in den Prozess des Lesens und Auffassens ähnlicher modernistischer Gesten zu veranschaulichen.

В настоящия текст ще стане въпрос за едно непопулярно Пенчо Славейково стихотворение от сборника “Сън за щастие”, чието разбира-не според мене има важно значение за интерпретативния подход към цялата книга. Струва ми се, че в него поетът, в духа на собствения си самоироничен и ироничен артистизъм, е дал ключа за възприемането на цикъла, разкривайки процеса на създаването на отделните творби, и

повеждайки читателя по интровертните пътеки на духовната съпричастност. Ето и самото стихотворение:

*Как ли ще мина и утрешний ден?
Все като днес ли? Дали заловен
с тъмна мечта, от нощес ще се боря
да я во форма желана затворя –
и уморен ще ме сварят зори?...
Памет смъглявена, поглед гори,
дълг ме зове, а по дълг аз не ходя,
а се безцелно разтакам и бродя...
Мътно ми нещо сподавя гърди;
поглед разсеян лениво следи
хора, на работа там що се скитат;
тъмно до слуха ми думи долитат,
сепват ме - нейде унасят ме пак...
Някой си, негли познайник, ми знак
прави и шапка лениво поклаща;
други со поздрав усмивка ми праща;
прешумоли и се мерне край мен
свилена рокля и с “Добър ти ден”
поглед и драг, и желан ми проблесне –
памет по тоя се поглед отплесне
и си представя това, що желай
и се унася в чаровния край,
де е витала с мечтите нощешни -
в моя живот, и така безутешний,
носеци малко утеха за мен...
Тъй ли ще мина и утрешний ден?
А вечерта ще се дома затворя –
пак со мечти цяла нощ да се боря?*

След излизането на “Сън за щастие” Б. Пенев анализира и си води подробни бележки за всяко едно стихотворение с цел написването на по-голямо изследване за цикъла, което излиза в сп. “Мисъл” през 1907 г. (бр. 7–8). Стенографските записки за отделните творби дават ценни данни за творческия процес у критика, представят първоначалните впечатления и усещания за даден текст, на базата на които се разгръща по-сетнешният анализ. Любопитни са наброските за това стихотворение, които ще цитирам:

“Вътрешен и външен живот на поета. “Мътно ми нещо сподавя гърди ... моя живот ... безутешний, носящи малко утеха за мен ...” Also: Нощем се мъчи да затвори мечтата си в желана художествена форма. Денем, вместо да си гледа дълга, безцелно се разтака и броди. На улицата: разсеян – поздравя, шум, глъч – поздрав на жена – мечти подир рокля ... И подир “онзи край”...

Поетът възпроизвежда един делничен живот. Никаква наслада, никаква радост от съзнанието, че той е творец, че твори вечното посред временното, че и сред делничната обстановка в душата му може да бъде празник. Поетът, както всички български поети, не е надмогнал условията – не се чувства всякога еднакъв – “и в боя, и във време на боя, и след боя”.

Самотен живот. Нерадостен живот. “Ожени се – и тая хубавааа!” Всичко е мудро: и вървенето на поета, и мисълта му, и творчеството му – всичко е мъка за него.”¹

А ето и краткия коментар на един от съставителите на последното многократно издание на Славейковите съчинения, К. Михайлов:

“Чувството за отминаващото без желани събития време изпълва и “Как ли ще мина и утрешний ден”. Лирическият “Аз” е попаднал в убийствената повтораемост на дневните желания и нощните напразни мечти по тяхното събъдане. С други думи, концепцията за събитийното време се допълва и от страшната възможност за пребиваване в “нищовремето”².

Явно е, че двете мнения прилагат различна екзистенциално-аксиологическа решетка спрямо Славейковия текст, но си приличат по това, че възприемат този текст като продукт на едно потиснато и безплодно съзнание. Б. Пенев обяснява това състояние на лирическият аз с неговата обществена индиферентност (“Денем, вместо да си гледа дълга, безцелно се разтака и броди.”) и творческо безволие (“Поетът, както всички български поети, не е надмогнал условията – не се чувства всякога еднакъв...”). За отбелязване е и фактът, че критикът идентифицира лирическият субект с личностния образ на Славейков (“Всичко е мудро: и вървенето на поета, и мисълта му, и творчеството му – всичко е мъка за него.”). Съвременният изследовател е модернизирал донякъде поетическия семиозис, вкарвайки го в някакъв декадентско-екзистенциалистки ракурс. Разбира се, че и двете мнения имат своите основания с оглед на твърде широката амплитуда на поетически превъплъщения в творчеството на Пенчо Славейков, която в крайните си точки се допира

както до възрожденската дълговност и романтическа творческа себеотдаденост, така и до декадентските увлечения на модерната душа. В случая с разглежданото стихотворение обаче може би става въпрос за едно друго състояние на поетическото изживяване, което ще ни отведе и към по-различна интерпретативна посока от посочените. Посока на четенето, която, струва ми се, има значение за цялостната възприемателска нагласа спрямо сборника “Сън за щастие”.

Външно погледнато, лирическата ситуация в “Как ли ще мина и утрешний ден?” дава основание за язвителните иронични забележки на Б. Пенев, които в значителна степен са смекчени и преосмислени в официалния текст за сп. “Мисъл”. Лирическият герой се опитва да твори през нощта, а през деня “убива” времето с разтакаване и бездействие. Не става ясно и дали нещо успява да сътвори, но вместо да потърси някакво оправдание за себе си, той декларира, че “по дълг не ходи”, провокирайки възрожденския идеал на българина. За обикновения човек едно такова поведение би могло да се смята като типичен пример на интелегентски мързел. (Предикативните определителни конструкции “безцелно разтакам”, “лениво следи”, “лениво поклаща” също стимулират подобно впечатление.) Лирическото време в стихотворението тече мудро, неслучващо се, безплодно, в ущърб сякаш на очакванията на бащите:

*Мудно ходи нашто време;
мина вече наший ред...
Зрей от сега младо племе
със надежди за напред.
Нас неволи надделяха –
вази те да не смутят...
Уморените заспаха,
живите – те нека бдят.*

В дидактическата миниатюра “Ден и час” П.Р.Славейков също дава урок за пълноценно прекарване на деня:

*Денят не убивай,
часът не губи,
стягай се, учи се
и трудът люби.*

Но Пенчо Славейков изглежда още от малък не се вслушва в съветите на баща си:

*Пенча го мързи,
гледа да лежи,
ходи, та се май,
дири да играй...*

Колкото и несериозен да изглежда този “мързелив” контекст, в който включихме стихотворението, обект на нашето внимание, той е показателен за разминаванията в очакванията и осъществяванията на две епохи – на възрожденската деятелност и ускореност и на модерната безполезност и протяжност. Проблемът е, че Пенчо Славейков не принадлежи на нито една от тези епохи изцяло и че много често той успява да подведе своите критици, както е станало във въпросното стихотворение. В него нито ленивостта на лирическия персонаж е мързел, нито липсата на творчески продукт е безплодие, нито бавно протичащото време е мудност. Раздвояването между видимост и същност на нещата се е наложило от самоироничния дискурс на стихотворението, който много меко, едва забележимо съчетава насмешливото и сърповеното, което е всъщност характерна особеност на целия цикъл. Още първите пет стиха на текста, отразяващи творческите мъки на лирическия аз, ни отвеждат асоциативно към борбата на Иаков с Бога (Словото), в която библейският герой успява да постигне божията благословия. (Ако злоупотребим с интерпретаторската манипулация, ще припомним, че Бог се спасява от Иаков, като поврежда ставата на бедрото му. Не съм сигурен дали Иаков е куцал, но П. Славейков остава сакат за цял живот.)

И по-надолу стиховата структура непрекъснато насочва нашия поглед от вътрешното към външното, от сериозното към несериозното, от възможното към невъзможното, от видимото към невидимото, от временното към вечното и по този начин постоянно поставя на изпитание възприемателския усет на читателя. Да вземем за пример мотива с прошумоляващата свилена рокля, който Б. Пенев иронизира, вкарвайки го в еротичен дискурс: “На улицата: разсеян – поздрав, шум, глъч – поздрав на жена – мечти подир рокля... И подир “онзи край”...” В стихотворението отплесването на лирическия аз не е подир роклята, а подир погледа, съпътстващ мерналия се лирически образ. Именно погледът възбужда ред представи в паметта, които тя желае. Представите на критика са се ограничили до еротичното желание, но това не е проблем на поета. Налице е пародийна деформация от страна на критическия към поетическия текст и опит за профанизиране на сакралното –

света на бяновете и сънищата чрез въвеждането му в един ред с всекидневното.

В етюда на Б. Пенев в “Мисъл” се наблюдава точно обратният процес – изкуственото осериозняване на отношението личност – свят. Не е доловено амбивалентното поведение на Славейковото произведение, което се опитва да се самочете, от една страна, провокирайки целомъдрения взор на традицията (като разиграва един безделнически сценарий), и, от друга, вглеждайки се в онова, което е отвъд битовите знаци, отвъд погледа, отвъд думите. Това е светът на настроенията, представите, мечтите, сънищата, невидимият свят на интровертния живот, успоредяващ и съпътстващ практическия ни живот. Това са резултатите от един друг труд на човека, които не изискват деятелност, бързина и постоянстване, а съзерцателност, спокойствие и отчуждение от околния свят. Това са плодовете на въображението, които зреят в протяжното време на без-делието. Тази бавност, мудност, “мързеливост” на творческото раждане, както и изобщо на пребиваването в битието, присъстват в ред още миниатюри от “Сън за щастие” (“Летен ден едвам се влачи”, “Над безкрайните полета”, “Алеята е пуста. Дъжд ръми”, “Мързеливо под марнята лятна” и пр.) и са важни екзистенциални модуси, спомагащи за осмислянето на целия цикъл. “Как ли ще мина и утрешний ден?” всъщност ни въвежда в творческата лаборатория на лирика, в раждането на самото стихотворение. Описан е процесът на самовгълбяване, отчуждаване, унасяне и потъване в света на представите, където всички желания са възможни за изпълнение (“и си представя това, що желай”). Остава последният и най-труден етап – артикулирането на постигнатото настроение, творческите мъки на ословесяването, което и поражда самоироничните отънъци на лирически изказ.

Свидетели сме как стихотворният текст обговаря собственото си ставане в без-делието на лирически субект, изпълнявайки донякъде и метатекстова функция не само по отношение на себе си, а и по отношение на целия сборник. И за да бъде по-достоверна моята теза, ще приведа за доказателство един истински метатекст, който принадлежи на самия Пенчо Славейков, превъплъттил се в поредната си роля. През 1906 год. в сп. “Мисъл” е поместена статия за датския писател Йенс Петер Якобсен, подписана от Олаф ван Гелдерн. (Идеята за “острова на блажените” не се е появила изведнъж в главата на поета.) В нея, себеидентифицирайки се до голяма степен с обекта на своето внимание, авторът пише следното:

“И славел се е (Якобсен – Н. Д.) за неособено трудолюбив. И тогаз, и после ... Хората се борят, викат, суетят, той живее в своите сънища, макар да знае много добре, че те са мак за душата, и отравят и убиват... Ето една сцена, описана от самия актьор, при която той проникателствува в сънищата си. “Всякой ден седя аз 3–4 часа на някой мост или негде другаде, дето може да се седи, и пуша невероятно множество цигари и после отърсям пепелта във водата и после тя вика с-с-с-с, и после стават колелца, и това ми прави удоволствие”.

Но едва ли тук думата е за удоволствие, както е писано. Това е удоволствието да се намираш сам, да стоиш сам, това е школата на усамотението, на вслушване в себе си, на вживяване в настроения, които раждат художествени дела, откърмят подвизи. – Това е, просто казано, мързел – ще каже всякой, комуто не е милвал душата вещ сън, защото е пестил тая душа, за да я даде за дреболиите на деня. И всякой би имал право да казва това, ако разбира тъй мързела, т.е. ако мисли, че на божия свят има само такъв мързел, какъвто го има по нашенско. Аз зная, че има и друг вид мързел – името му на немски, защото на български той няма име, е Musse, Müssiggang – и съм съвсем съгласен с обяснението, което му дава един съвременен немски философ. “Ако мързелът е майка на порока, то поне той стои в най-близко съседство с добродетелта; мързеливият човек е все пак по-добър от деятелния”. Може би тоя обичан от мен философ да няма право, но аз съм съгласен с него, моето лично чувство, моят опит в живота ми говори същото...”³

Стихотворенията от “Сън за щастие” са писани в периода 1901 – 1905 г. и голяма част от тях са публикувани в сп. “Мисъл”. През 1906 г. Славейков прави втори, този път успешен, опит да ги издаде. Излязлата през същата година статия за Якобсен, случайно или не, се превръща в метатекстов придатък към тълкуването на цикъла. При всички случаи за нас от дистанцията на времето това е така. Тази статия се опитва да ни обясни един творчески модел на възприемаемост на света, свързан с вживяването и доверяването на настроението. На ред още места Пенчо Славейков говори за приоритетната роля на настроението в творческия процес. В един отзив за разказите на Ант. Страшимиров в сп. “Праг” той подчертава, че оная живителна струя, от която се нуждае българската литература на този етап, се корени в настроението. В голямата си студия “Българската поезия” по повод на стихотворението на Яворов “Ще дойдеш ти, очакван ден” той пише: “И свидетел е (стихотворението – б.м. Н.Д.) за още едно нещо, най-ценното, най-характерното у младите – настроението: въвеждането на читателя в онова душевно състояние, в което е бил творецът при създаването на своето творение.”⁴ Всъщност “Как ли ще мина и утрешний ден?” прави, само че по художествен път,

точно това – въвежда читателя в творческата лаборатория на поета, в процеса на създаване на настроение. Този процес е свързан със състоянието на отчуждаване от делничното, разконцентриране на външните сетива спрямо видимия свят и пренасяне в света на бляновете, мечтите, сънищата, виденията – които стават не просто заместители на действителността, а се превръщат в реално състояние на духа – състояние на щастие.

За Славейков щастieto не е някаква крайна цел, далечна абстракция, а състояние – състояние на мечтаене, бленуване. Мечтаенето в унес е онова полубудно състояние на духа, което психолозите, а и поетите наричат “сън наяве”. При него се постига помирение между реалната и желаната действителност. Всяко преминаване на тази тънка линия на успокоеност в това състояние може да доведе до сепване и разпад на илюзорния покой (а поезията е в илюзиите – пише Славейков в разглежданата статия за Якобсен) или до заспиване и поява на сънищата, които ще дойдат със своята тревожност и аморфност (както става в Яворовите “Безсъници”⁵). В “Сън за щастие” лирическият субект мечтае света. За него той е единен и мъдър. Мечтае света чрез предметите, които го населяват. Един предмет (езерото, житата, лодката, огнището, гробът, китката и пр.) обема света, интимизира го, прави го уютен.

Така чрез тази своя стихосбирка Пенчо Славейков въвежда в българската поезия “поетиката на мечтаенето” (Г. Башлар), която има своите последователи в лицето на Ем. Попдимитров, Д. Дебелянов, Н. Лилив и др.

БЕЛЕЖКИ

¹ Славейков, Пенчо. Съчинения. Т. 2. Лирика. С., 2003, с. 204-205.

² Михайлов, Камен. Пак там, с. 371-372.

³ Славейков, Пенчо. Йенс Петер Якобсен. Събр. съч. в 8 тома. Т. 5. С., 1959, с. 206-207.

⁴ Славейков, П. Българската поезия. Събр. съч. в 8 тома. Т. 5, с. 194.

⁵ По този въпрос виж повече в моята статия “Българската литература между “съня” и “безсънието”. – Език и литература, 1995, № 5-6 или в: Н. Димитров. Поезията на Яворов. Метафизика и творчество. В. Търново, 1998.